

Het officiële taalgebruik in Vlaanderen in de negentiende eeuw

In de *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* verscheen een bundel artikels *Taalpolitiek, taalplanning en taalgebruik in het 'Verenigd Koninkrijk der Nederlanden' (1814-1830)*, onder redactie van Wim Vandenbussche en Guy Janssens.¹ Het is de neerslag van een colloquium dat op 8 november 2006 werd gehouden, door de Academie in samenwerking met het Centrum voor Linguïstiek van de Vrije Universiteit Brussel, en met medewerking van neerlandici van elders, vooral van de Luikse universiteit. Zoals dikwijls, gaat het om een tamelijk dispaaraat geheel van artikels. Guy Janssens beschrijft de invloed van de traditionele *grammaire raisonné* op de leermethode voor het Nederlands in de Waalse provincies, in een tijd waarin de rationalistische opvatting van de grammatica verlaten werd voor die van de romantiek. Roland Lousberg behandelt het vreemde-talen-onderwijs in Wallonië tussen 1830 en 1850. Kris Steyaert toont aan dat de Luxemburger J.F.X. Würth, een leerling van Johannes Kinker in Luik, invloed heeft uitgeoefend zowel op de Nederlandstalige als op de Franstalige leerboeken Nederlands in het Zuiden van het koninkrijk. Jeroen Darquennes stelt vast dat we over het toenmalige maatschappelijk taalgebruik in het Montzener land niet geïnformeerd zijn. Gijsbert Rutten verdedigt de stellingen dat de geschiedschrijving van het Nederlands veel meer aandacht moet schenken aan de achttiende en de negentiende eeuw en dat de geschiedenis van het Nederlands in België daarvan geen apart hoofdstuk zou mogen zijn, maar een integraal onderdeel. Gerald Stell meent dat Willems taalbeleid in het Groothertogdom Luxemburg misschien, onbewust, de doorslaggevende impuls heeft gegeven voor de vorming van een nieuwe taal, het Lëtzebuergesch.

Dit is de derde maal sinds 2002 dat een volledig nummer van de *Verslagen en Mededelingen* werd gewijd aan de taaltoestand in de negentiende eeuw. De Academie wil dat thema wat Vlaanderen betreft als één van de zwaartepunten van haar

1. W. Vandenbussche & G. Janssens (red.), *Taalpolitiek, taalplanning en taalgebruik in het 'Verenigd Koninkrijk der Nederlanden' (1814-1830)*, in: *Verslagen en Mededelingen KANTL*, Gent, 2007, jg. 117, afl. 1.

wetenschappelijk onderzoek gaan beschouwen, zo schreef professor Roland Willemyns ter inleiding van de eerste bundel.² En in deze derde bundel kijkt hij tevreden terug op het al verrichte werk: *“Toen we in het departement Nederlandse Taalkunde van de Vrije Universiteit Brussel zo'n 15 jaar geleden begonnen met historisch-sociolinguïstisch onderzoek van de 19de eeuw, werd van het vroeger gebruikt metalinguïstische discours afgestapt ten voordele van grondige analyses van origineel primair bronnenmateriaal (...). De 19de-eeuwse taalsituatie werd op systematische wijze in een reeks deelprojecten grondig geanalyseerd. Dit alles heeft er zeer toe bijgedragen een flinke tip op te lichten van de sluier (...). We [hebben] in de loop van dat onderzoek telkens weer iets nieuws ontdekt, iets wat de traditionele op weinig onderzoek steunende opvattingen over de 19de-eeuwse situatie helemaal veranderde (...) op heel wat punten de geschiedenis van het 19de eeuwse Nederlands bijgesteld en/of herschreven.”* (p. 5)

In dezelfde triomfalistische lijn noemt Wim Vandenbussche, in het afsluitende artikel, deze bundel een *“breekijzer voor een nieuwe 19de-eeuwse taalgeschiedenis”*. Hij klaagt aan *“hoe moeilijk het vandaag nog is om de bevindingen uit de voorbije 15 jaar over het 19de-eeuwse Nederlands ingang te doen vinden bij een aantal auteurs die veel over die taalgeschiedenis schrijven”*. Die schijnen liever vast te houden aan een traditionele mythe of zelfs aan *“sterke toogverhalen”*, dan aan een *“met feiten onderbouwde vaststelling”* zoals die door het Centrum voor Linguïstiek wordt geleverd. (pp. 129-130)

Het behoort natuurlijk tot de taak van *Wetenschappelijke tijdingen* om zijn lezers ervan op de hoogte te brengen als de opvattingen over de negentiende-eeuwse taalsituatie helemaal veranderd zijn. De redactie is zwaar tekort geschoten als dat sinds 15 jaar gebeurd is zonder dat wij erover gerept hebben. Ik voel mij ook persoonlijk aangesproken, want ik heb sinds ruim vijftig jaar meer dan wie ook over die taaltoestanden en hun verklaring geschreven en doen schrijven.

Ik ben dan vroegere jaargangen van de *Verslagen en Mededelingen* van de Academie gaan nakijken, en ik vond in die van 2001 een artikel dat ik inderdaad vroeger had moeten lezen en signaleren: van Roland Willemyns, *Inzichten en desiderata in verband met de historiografie van het Nederlands*. (pp. 277-298) Daarin kondigde de professor aan dat hij in datzelfde jaar een project wilde laten van start gaan over de stedelijke kanselarijtaal in Vlaanderen, lopende van de Franse tijd, over de Nederlandse, tot na de goedkeuring van de eerste taalwetten in België, dus tot het laatste kwart van de negentiende eeuw. Hij liet bovendien de uitbreiding van dat onderzoek naar andere domeinen verstaan, door de volgende beschouwing: *“Wanneer wij, moedeloos omdat de historici en historische pedagogen ons niets bruikbaar te vertellen hebben over het onderwijssysteem in de 19de eeuw en meer*

2. R. Willemyns (red.), *De taal in Vlaanderen in de 19de eeuw. Historisch-sociolinguïstische onderzoekingen*, in: *Verslagen en Mededelingen KANTL*, Gent, 2002, jg. 112, p. 371.

speciaal over het moedertaalonderwijs in de 19de eeuw, uiteindelijk zelf in de bronnen gaan zoeken, zouden we de tijd en de energie moeten hebben om die dan op een zodanige manier te onderzoeken en te behandelen dat ook die andere disciplines er iets aan hebben en er een voorzet in zien om zelf verder te gaan rechercheren op een terrein dat eigenlijk het hunne is. Maar natuurlijk hebben wij die tijd meestal niet, evenmin als zij trouwens." De auteur deed dan een beroep op het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek om voor zulke interdisciplinaire studie (meer) middelen ter beschikking te stellen. – Hij had met die oproep succes, als ik zie hoeveel bursalen van het FWO er in zijn Centrum voor Linguïstiek meewerken en in de *Verslagen en Mededelingen* van de Academie ruime publicatiekansen krijgen.

De historische pedagogen van Gent en Leuven, die sinds tientallen jaren zoveel gepubliceerd hebben over het onderwijssysteem in de negentiende eeuw, op voorgaan van Maurits De Vroede en Frank Simon, zullen hun eigen boontjes wel doppen. Voor de historici meen ik te mogen en te moeten spreken, als men hun werk liever onbruikbaar noemt dan er kennis van te nemen. Temeer omdat ik zopas in november 2007 een synthese gebracht heb van een deel van hun onderzoek, in een uitgebreid artikel *De vernederlandsing van het middelbaar onderwijs*.³ Ik verwerkte daarin niet alleen de resultaten van eigen opzoekingen en die van mijn studenten in seminarieoefeningen en verhandelingen die ik geleid heb, maar vooral die van vele andere historici. Ik kan er hier slechts twee noemen en alleen met hun belangrijkste publicaties: Lieve Gevers met *Het Nederlands als vak en voertaal in het katholiek middelbaar onderwijs van het aartsbisdom Mechelen en het bisdom Brugge – 1864-1893*⁴ en met *Kerk, Onderwijs en Vlaamse Beweging. Documenten uit kerkelijke archieven over taalregime en Vlaamsgezindheid in het katholiek middelbaar onderwijs 1830-1900*⁵; en Mark Hanson met *Van Frans naar Nederlands. De taalsituatie in het Limburgs middelbaar onderwijs 1830-1914*.⁶

Willemyns kent dus de publicaties van de historici over het onderwijs niet. Hij kent evenmin hun publicaties op andere terreinen, dat bleek uit zijn boek *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden* van 2003, dat ik in hetzelfde jaar in dit tijdschrift heb gerecenseerd. Ik stelde daar vast dat hij geen gebruik had gemaakt van de vele studies van Paul De Ridder over het taalgebruik door de Brabantse hertogen in de middeleeuwen, en over de taalsituatie in Brussel door de eeuwen heen. Hij kende zelfs de standaardwerken

3. In M. D'hoker, D. De Bock & D. Janssens (red.), *Leraar zijn in Vlaanderen. Terugblik op honderd jaar middelbaar onderwijs en nascholing*, Antwerpen-Apeldoorn, 2007, pp. 33-64.

4. In *De groote stoorings 1875. Historische bijdragen tot de geschiedenis van de Vlaamse studentenbeweging*, Roeselare, 1975, pp. 181-270.

5. In de reeks *Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdrage 89*, Leuven, 1980.

6. In de reeks *Maaslandse Monografieën*, Leeuwarden-Maastricht, 1990.

niet van Herman Van Goethem, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935*⁷, en van Richard Boijen, *De taalwetgeving in het Belgische leger (1830-1940)*.⁸ Ik betreurde dat de vele tientallen bladzijden die hij wijdde aan de politieke ontwikkeling in verband met de taal, en aan de Vlaamse beweging in de negentiende en de twintigste eeuw, een totaal verouderd en soms vlakaf vals beeld gaven, dat stamde uit de propagandistische geschriften van vroegere amateur-historici. Dat de Academie het onderzoek van de taaltoestand in Vlaanderen tijdens de negentiende eeuw als een van haar zwaartepunten van wetenschappelijk onderzoek wilde gaan beschouwen, noemde ik bijzonder verheugend, op voorwaarde dat men niet meende dat het warm water nog moest uitgevonden worden.⁹

Ik ga hier nader in op één van die valse beelden, omdat Willemyns er voortdurend op terugkomt, blijkbaar met de bedoeling om het in ons collectief bewustzijn in te hameren, iets waarmee hij alvast bij zijn medewerkers succes heeft. In zijn zojuist geciteerde artikel uit 2001 lees ik (p. 289): *“Omgekeerd hebben we beslist de neiging gehad de perversiteit van de pogingen van de eerste regeringen van België om het Nederlands als officiële landstaal volledig uit te schakelen sterk te onderschatten. H. Meert, W. De Vreese en zelfs nog C. Peeters in 1930 hadden dus vermoedelijk een veel beter oog voor de historische ontwikkeling dan de latere generaties.”* Dezelfde zin komt terug in Willemyns' artikel in de *Verslagen en Mededelingen* van de Academie van 2002 (p. 409), met een verwijzing naar C.H. Peeters, *Nederlandsche Taalgids. Woordenboek van Belgicismen* (Antwerpen, 1930, p. XIV). Die man schreef daar dat na 1830 de uitroeiing van de eigen taal en de eigen aard van het Vlaamse volk pas voorgoed begonnen was, want Walen en Fransgezinden waren toen meester van de toestand en besloten met het Nederlands voor eeuwig gedaan te maken. Willemyns nam niet alleen deze tekst over, maar nam (p. 393) ook voor zijn rekening het 'bewijs' ervan dat hij bij Peeters gevonden had: *“De echte bedoeling werd in 1832 door de Waal Charles Rogier, de latere Belgische premier, onverbloemd als volgt geformuleerd in een brief aan Raikem, de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken.”* Daarop citeerde Willemyns uit die zagezegde brief, in het Frans en hij voegde er nog een Nederlandse vertaling aan toe: dat het voor de efficiëntie van de administratie nodig is om slechts één taal te hebben; dat daarom alle burgerlijke en militaire ambten een tijd lang moeten voorbehouden worden aan de Walen; zo zullen de Vlamingen verplicht worden om Frans te leren *“en zodoende zullen we gaandeweg het Germaanse bestanddeel van België kunnen vernietigen”*.

7. In *Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, nr. 134, 1990.

8. *Bijdragen van het Centrum voor militaire geschiedenis*, nr. 26, 1992.

9. *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 62, 2003, nr. 4, pp. 295-297.

U gaat deze mededeeling aan.

NEDERLANDSCHE TAALGIDS
Woordenboek van Belgicismen

We mogen zeggen dat alle vooraanstaande Vlaamsche taalgeleerden dezen "Nederlandschen Taalgids", warm hebben aanbevolen als voor alle Vlamingen een onmisbaar handboek. Alles laat voorzien dat het werk spoedig zal uitverkocht zijn. Daar het niet licht herdrukt zal kunnen worden, raden wij U ten eerste aan zonder uitstel in te teekenen. Het kost ingenaaid fr. 200; gebonden fr. 235. Het kan ook betaald worden in tien maandelijksche stortingen van fr. 22 (ingen.) of 25,50 (geb.) Er zijn nog enkele exemplaren voorhanden op zwaardere houtvrij papier, ing. tegen fr. 250 en geb. tegen fr. 285 het ex. (of resp. fr. 27 en 30,50 per maand.)

Op aanvraag worden gratis proefvellen gezonden.

Uitgeverij "DE SIKKEL,"
Kruishofstraat, 223, Antwerpen.

Aankondiging van de *Nederlandsche Taalgids. Woordenboek van Belgicismen* van C.H. Peeters.
[ADV.N, VBRB1345]

In zijn boek *Het Verhaal van het Vlaams* van 2003 herhaalde Willemyns die kwakkel, ditmaal alleen in Nederlandse vertaling. (pp. 207-208) – In de *Verslagen en Mededelingen* van 2004, *Handelingen van het Academiecolloquium van 28 mei 2003* (p. 6), vinden we opnieuw, voor de derde keer, zijn fameuze zin: "Bovendien hebben wij te lang de neiging gehad de perversiteit van de pogingen van de eerste regeringen van België om het Nederlands als officiële landstaal volledig uit te schakelen, sterk te onderschatten. H. Meert, W. De Vreese en zelfs nog C. Peeters in 1930 hadden, dat wordt met de dag duidelijker, een veel beter oog voor de historische ontwikkeling dan latere generaties neerlandici." Wat de vroegere en latere generaties historici daarover schreven, daarvan neemt hij geen kennis.

Het was nochtans een lid van de Academie, Leonard Willems, die al meer dan een eeuw geleden deskundig heeft aangetoond dat de zogezegde brief van Rogier aan Raikem, en de soortgelijke, even hilarische brief van Rogier aan de Britse minister van Buitenlandse Zaken Palmerston, producten waren van flamingantische propaganda (of spot?).¹⁰ Door onvoorstelbare goedgelovigheid zijn ze dus herleefd en worden ze in de eenentwintigste eeuw nog op internationale colloquia voorgedragen en met grote volharding herhaald. Dat de knappe neerlandici Meert en De Vreese, als vluchtelingen na hun activistisch avontuur, even 'sterke toogverhalen' zouden hebben verteld als Peeters, verwondert mij niet. Onderzoek naar

10. L. Willems, Over twee antivlaamsche brieven toegeschreven aan minister Rogier, in: *Germania*, 1902, pp. 387-399, en 1903, pp. 460-470.

de politiek van de eerste Belgische regeringen hebben ze geen van allen gedaan, zomin als Willemyns.¹¹

Dit mag ons er niet van weerhouden om de bevindingen van de Brusselse werkgroep in *Wetenschappelijke tijdingen* bekend te maken, en persoonlijk wil ik ze graag in mijn publicaties integreren. Het probleem is dat de werkgroep al zo dikwijls belangrijke bevindingen heeft aangekondigd maar er nog geen gepubliceerd heeft. In de bundel *Verslagen en Mededelingen* van 2007 die de aanleiding vormde tot deze kritiek, is de enige op bronnen gesteunde bijdrage van de werkgroep het artikel van Eline Vanhecke, *Conseil, raed of raad. Vlaamse stadskanselarijen ten tijde van Willem I.* (pp. 81-101) Ze handelt over de akten van de burgerlijke stand en de notulen van gemeenteraden en schepencolleges. Eerst wordt er uitvoerig verhaald dat dit een onderdeel vormt van een doctorale studie naar het ambtelijk taalgebruik in Vlaanderen in de negentiende eeuw, die kadert binnen het grootschalig onderzoeksproject van het Centrum voor Linguïstiek. Het vooronderzoek in de Antwerpse gemeente Willebroek en het Oost-Vlaamse Grembergen leverde “enkele zeer intrigerende resultaten op die enkel geverifieerd konden worden door ze in een breder geografisch (Vlaams) kader te plaatsen.” Daarom werd beslist om, “op basis van bijkomende case studies in een groot aantal Vlaamse administraties, een aanvullend corpus aan te leggen. In november 2005 werd bovendien een ouder corpus aan de Katholieke Universiteit Leuven ontdekt. Het betreft een aantal seminariewerken in het kader van een cursus *Moderne Geschiedenis – Nieuwste Tijd (1979-1981)* waarvoor een heleboel linguïstische gegevens verzameld waren die grotendeels aansluiten bij het hier beschreven onderzoek. – Uiteindelijk konden in totaal 133 verschillende gemeentelijke en stedelijke administraties bij het onderzoek betrokken worden (...). Met het oog op een evenwichtige regionale spreiding, worden momenteel nog een 40-tal Oost-Vlaamse en 15 West-Vlaamse kanselarijen onderzocht.” (pp. 82-83)

Dat ontdekte Leuvense 'corpus' bevat het resultaat van opzoeken in de archieven van 87 gemeenten, vier arrondissementscommissariaten en de provincie Antwerpen, uitgevoerd onder mijn leiding en met de hulp van mijn toenmalige assistenten Louis Vos en Lieve Gevers. Het schijnt dus bijna de twee derden uit te maken van wat Eline Vanhecke ter beschikking had toen ze haar artikel schreef. Het verwondert dan niet dat haar bevindingen (ook de zogenaamd “zeer

11. In de *Verslagen en Mededelingen KANTL*, Gent, 2004, jg. 114, p. 6, schreef Willemyns: “Uit onderzoek van Jetje De Groof dat nog aan de gang is blijkt dat zelfs tijdens de Franse tijd meer aandacht aan het Nederlands op school werd besteed dan tijdens de eerste decennia van de Belgische onafhankelijkheid.” Als dat waar is, is het revolutionair en zal *Wetenschappelijke tijdingen* het zeker bekend maken. Maar voorlopig lijkt het mij van hetzelfde kaliber als de brieven van Rogier en andere ‘bewijzen’ van de uitroeiing van het Nederlands door de eerste regeringen van het koninkrijk België.

intrigerende” inzake Willebroek¹²) niet afwijken van degene die ik heb gepubliceerd¹³ en ge vulgariseerd¹⁴, en die Luc Vandeweyer nog heeft aangevuld voor de provincie Antwerpen.¹⁵

Willem I hief op 1 oktober 1814, bij het begin van zijn regering, de Franse taaldwang op inzake het registreren van akten en inzake de registers van de burgerlijke stand. Voor al het overige bleef het wachten tot 15 september 1819 vooraleer hij bij Koninklijk Besluit taalvrijheid invoerde in de vier Vlaamse provincies, en er een verplichte Nederlandstaligheid voorschreef die zou ingaan op 1 januari 1823. Pas op 26 oktober 1822 breidde hij de toepassing van dat besluit uit tot de arrondissementen Brussel en Leuven.¹⁶ Voor de burgerlijke stand heeft Vanhecke gegevens uit 57 gemeenten. In ongeveer één derde daarvan werd tussen 1814 en 1816 gebruikgemaakt van de bekomen vrijheid, en overgeschakeld naar het Nederlands. In een derde gebeurde het tijdens de overgangperiode 1819-1823. *“Nagenoeg alle overige administraties zetten de stap uiteindelijk in 1823. Op enkele uitzonderingen na, werden de akten van de burgerlijke stand dus vanaf 1823 overal in het Nederlands geschreven.”* (p. 87)

Vanhecke beschrijft dan het taalgebruik in de verslagen van gemeenteraden en schepencolleges in 1819, 1823 en 1830. Ze maakt geen onderscheid tussen de maanden vóór en na het besluit van 15 september 1819, en stelt dat het Nederlands in dat jaar slechts zelden gebruikt werd. Maar *“de verfransing was blijkbaar in beperktere mate doorgedrongen in de noordoostelijke zone, rond de provinciegrens tussen Antwerpen en Limburg en de grens met het huidige Nederland. In dat gebied functioneerden verschillende administraties nog volledig of toch grotendeels in het*

12. E. Vanhecke, *Een eeuw ambtelijk taalgebruik: taal, spelling en woordenschat in de verslagen van het Willebroekse Schepencollege (1818-1900)*, in: *Verslagen en Mededelingen KANTL*, Gent, 2002, jg. 112, pp. 471-488.

13. L. Wils, *L'emploi des langues en matières judiciaires et administratives dans le royaume de Belgique*, in: *Revue du Nord*, jg. 73, 1991, pp. 51-71; L. Wils, *Belgium on the Path to Equal Language Rights up to 1939*, in: S. Vilfan (ed.), *Ethnic Groups and Language Rights (Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940)*, Dartmouth, 1993, vol. III, pp. 17-36.

14. Onder meer in mijn boeken *Van Clovis tot Happart*, Leuven, 1992 en *Van Clovis tot Di Rupo. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Antwerpen-Apeldoorn, 2005. En in L. Wils, *Bestuur*, in: R. De Schryver, e.a. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, dl. 1, pp. 474-486.

15. L. Vandeweyer, *Antwerpen (provincie)*, in: R. De Schryver, e.a. (red.), *NEVB [...]*, dl. 1, pp. 316-331.

16. A. Dejonghe, *De Taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel, 1943, stelde ten onrechte (p. 48) dat het besluit van 1 oktober 1814 het gebruik van het Nederlands oplegde. Het stelde dat de akten zouden worden *“gehouden in de taal, welke bij de Gemeente in gebruik is, alwaar dezelve opgesteld worden”* (Th. Coopman & J. Broeckaert, *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*, I, Gent, 1904, nr. 24). Vanhecke interpreteert dat correct als een toelating aan de gemeentebesturen, geen verplichting.

Nederlands (Lommel, Mol, Overpelt, Achel, Gruitrode, Weelde en Westerlo) of werd het Nederlands wel nog af en toe gebruikt (Turnhout, Beringen). In Brussel werd een tweetalige situatie waargenomen." (p. 88) Daar kan ik aan toevoegen dat het ook in de Kempen en Limburg was, dat na 1830 de volkstaal het langst de voertaal zou blijven van het middelbaar onderwijs.

In 1823 verliep de opgelegde vernederlandsing in de meeste (landelijke, LW) gemeenten "zeer vlot en probleemloos", maar in Halle en Zele niet onmiddellijk en ook Antwerpen moest een paar maal vermaand worden. In Brussel bleven ambtelijke teksten zowel in het Frans als in het Nederlands opgesteld worden, en in Poperinge de gemeenteraadsverslagen in het Frans. (pp. 88-89)

Bij twee Koninklijke Besluiten van 28 augustus 1829, en vooral bij dat van 4 juni 1830, deed Willem I toegevingen op taalgebied. De Waalse taalgrensgemeenten kregen de taalvrijheid. In Wallonië werd nu uitdrukkelijk het Frans als de officiële taal erkend voor administratieve en gerechtelijke aangelegenheden (niet voor militaire). Facultatief gebruik van het Frans en het Nederlands werd toegestaan voor onderhandse en authentieke akten in het hele rijk (dus ook in het Noorden). De meeste bepalingen golden voor het Vlaamse land alleen. Hier **moesten** in strafzaken beklagden en getuigen die het Nederlands niet voldoende beheersten in een andere taal ondervraagd worden, en mochten de partijen die in dat geval verkeerden het Frans bezigen in akten en pleidooien. In burgerlijke zaken **konden** de rechtbanken en hoven hetzelfde toestaan. Maar verder bleef heel de rechtsgang Nederlandstalig. Nog in het Vlaamse land mochten personen die de Nederlandse taal niet verstonden zich in het Frans wenden tot administratieve en financiële overheden, en deze **mochten** dan in die taal antwoorden en beslissingen nemen. Daar waar het Frans de volkstaal was van een deel der bevolking, mochten de overheden hun mededelingen in beide talen stellen.

Deze besluiten veranderden dus niets inzake het interne taalgebruik van de besturen en rechtbanken, dat eentalig Nederlands moest blijven. De regeling van 4 juni 1830 komt ongeveer overeen met die van de latere taalwetgeving van 1932 en 1935. Maar tal van auteurs hebben achteraf, blijkbaar zonder de teksten ernstig te lezen, geschreven dat ze "de taalvrijheid" of zelfs "de onbeperkte taalvrijheid" zou gevestigd hebben.¹⁷ Ook Eline Vanhecke trapt daarin, en denkt dat de gemeentebesturen toen de keuzevrijheid kregen voor het notuleren van de raads- en collegevergaderingen. In de woelige maand september 1830 schakelden al enkele onwettig over op het Frans, onder meer Oudenaarde, Lebbeke en Zele in

17. A. Prayon-Van Zuylen, *De Belgische Taalwetten*, Gent, 1892. Prayon-Van Zuylen, die als eerste dit vraagstuk uitvoerig behandelde, en met veel nadruk stelde dat het gebruik van het Frans slechts bij uitzondering werd toegelaten, had zijn hoofdstuk toch getiteld "De vrijheid van taal", en sindsdien wordt die lapsus almaar herhaald. Zie L. Wils, De taalpolitiek van Willem I, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 44, 1985, nr. 4, pp. 199-200.

Oost-Vlaanderen, en Leuven en Tervuren in Brabant. Na de Revolutie, en het afkondigen van de taalvrijheid door het Voorlopig Bewind op 5 oktober, nam dat aantal gemeenten plots aanzienlijk toe: vooral de grotere steden, en vele kleinere gemeenten zouden al gauw dat voorbeeld volgen. (pp. 89-90) Bovendien schakelden zeven van de acht onderzochte gemeenten voor hun Nederlandstalige teksten, van het Hollandse spellingstelsel-Siegenbeek dat ze in of na 1823 hadden aangenomen, over naar het Belgische stelsel-Des Roches: Willebroek, Geel, Gent, Aalst, Grembergen, Brugge en Jette. Alleen Antwerpen bleef Siegenbeeks schrijven.¹⁸

Het Voorlopig Bewind had dus, voor particulieren en ondergeschikte besturen, de vrijheid van het gebruik der in België gesproken talen afgekondigd. Het had uitdrukkelijk aan de gemeentebesturen de vrijheid gegeven om in hun correspondentie met de hogere overheid de taal van hun keuze te gebruiken, en ze aangespoord om in hun betrekkingen met hun inwoners de taal te bezigen welke die verkozen.¹⁹ Het bepaalde dat het Frans, als "*de in België meest verspreide taal*", de enige beveltaal in het leger zou zijn, en dat het staatsblad in het Frans zou verschijnen. Het Nationaal Congres voegde aan dit laatste toe dat de centrale overheid ook zou instaan voor de gelijktijdige publicatie van een Nederlandse en een Duitse vertaling van wetten en besluiten; die vertalingen hadden geen rechtskracht. De rollen werden nu dus omgekeerd, maar met dit kapitale verschil dat in het koninkrijk België de taalregeling, die de regering uitvaardigde alleen gold voor het leger en voor de toen heel beperkte rijksdiensten, terwijl gemeentebesturen en provinciebesturen, rechtbanken en notariaten werden vrijgelaten om het Nederlands en het Duits (in Luxemburg) te gebruiken. Ook de grondwet bevestigde, in artikel 23, het officiële karakter van de in België gesproken talen. Eline Vanhecke zit er dus evident naast wanneer ze schrijft dat "*het Nederlands in 1898 eindelijk een officiële taal werd*",²⁰ maar dat doen vele amateur-historici.

Het officiële taalgebruik hing nu dus in hoofdzaak af van de lokale en provinciale elites, van magistraten, advocaten en notarissen, die sinds 1823 gewoon waren het Nederlands te gebruiken. Vanhecke beschreef al de reactie van vele gemeentebesturen. Er gebeurde bovendien een beïnvloeding vanuit Brussel

18. E. Vanhecke herneemt hierbij de stelling die ze samen met J. De Groof heeft geponeerd in de *Verslagen en Mededelingen KANTL*, 2004, 59, dat de Siegenbeekspelling in het Zuiden van het Verenigd Koninkrijk officieel zou voorgeschreven geweest zijn, maar de andere stelsels gedoogd. Ten onrechte: als in 1821 een Bataafs besluit van 1804 werd in herinnering gebracht, gold dat niet in het Zuiden, maar alleen in het Noorden. De leden van de werkgroep Linguïstiek kennen mijn artikel *Vlaams en Hollands in het Verenigd Koninkrijk* niet, L. Wils, *Vlaams en Hollands in het Verenigd Koninkrijk*, in: *Dietsche Warande en Belfort*, nr. 9, 1956, pp. 527-536; ook in L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis*, Leuven, 1994, pp. 55-64.

19. Th. Coopman & J. Broeckaert, *Bibliographie [...]*, nr. 233.

20. In *Verslagen en Mededelingen KANTL*, Gent, jg. 112, 2002, p. 477. De 'Gelijkheidswet' van 1898 verleende rechtskracht aan de Nederlandse tekst van wetten en koninklijke besluiten.

door de benoeming van provinciegouverneurs en magistraten, en door de correspondentie vanuit ministeries, eventueel het toesturen van formulieren en dergelijke. Dat belet niet dat in grote lijnen de taalregeling hersteld werd die in het ancien régime had bestaan vanaf de Bourgondische tijd: een centraal bestuur dat intern Franstalig was en naar buiten tweetalig, met vrijheid voor de lokale en provinciale overheden en instellingen. Maar terwijl die eeuwenlang hadden vastgehouden aan het gebruik van de volkstaal, kwam dat beginsel nu op de helling, veel meer dan het in de achttiende eeuw gebeurd was. Een verfransingsgolf zette in, heel bruusk in Brussel, met een variërende snelheid elders. Hoe groter de stad, hoe sneller veelal de verfransing. Maar ook bepaalde plattelandstreken werden snel aangetast, en zelfs daar waar de volkstaal standhield, zou de verfransing tientallen jaren lang doorsijpelen.

Laten we beginnen met de ontwikkeling in het gerecht, die door Herman Van Goethem nauwkeurig werd onderzocht, hoewel het Centrum voor Linguïstiek dat schijnt te willen overdoen.²¹ Het Nederlands bleef meestal in voege in de vrederechten en politierechtbanken van de provincies Oost- en West-Vlaanderen en Antwerpen, met uitzonderingen in de steden Antwerpen, Mechelen en Gent. In de kantons van Brussel-stad was de volkstaal onmiddellijk na de omwenteling verdwenen, en na 1840 gebeurde dat ook in Vlaams-Brabant en Limburg. De correctionele rechtbanken in Oost- en West-Vlaanderen en die van Turnhout bleven het Nederlands gebruiken, de andere verfransten geheel of gedeeltelijk. Van de burgerlijke rechtbanken bleven op termijn alleen Veurne en Turnhout vasthouden aan de taal van de verweerder als procestaal. Elders werd de taal van de eiser – dikwijls een Franssprekende rentenier of grootgrondbezitter – gebruikt, of zelfs de hele rechtspraak verfranst. Van de zes onderzochte Rechtbanken van Koophandel weerstond alleen die van Brugge op lange termijn aan de volledige verfransing. In 1857 werden in Brugge ook nog 44% van de burgerlijke zaken in het Nederlands behandeld. Van de drie hoven van beroep was na verloop van tijd het Gentse het enige waar nog plaats was voor de volkstaal. De assisenhoven van West-Vlaanderen en vooral van Oost-Vlaanderen gebruikten het Nederlands: in Gent in 1860 nog in 98% van de gevallen. De assisenhoven van Brabant en Limburg daarentegen kenden alleen een tolk toe aan de beschuldigde.

Samenvattend kunnen we enkele factoren van verfransing onderscheiden. Om te beginnen de graad van verstedelijking. Ook de nabijheid van Brussel; in Vlaams-Brabant was destijds het taalbesluit van Willem I pas met drie jaar vertraging van toepassing verklaard. De hoge graad van verfransing van Limburg hangt

21. Dr. Vandenbussche meldt: *“Het academiëproject over gerechtelijke taal in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden heeft een schitterend corpus opgeleverd dat niet enkel toelaat om regionale, maar ook sociale taalvariatie te onderzoeken op basis van originele documenten”*; *Verlagen en Mededelingen KANTL*, Gent, jg. 117, 2007, p. 132.

wellicht samen met de vroegere afhankelijkheid van het prinsbisdom Luik, en zeker met de afhankelijkheid van het hof van beroep van Luik. Daarentegen had de relatief Vlaamsgezinde opstelling van het hof van Gent duidelijk een gunstige uitwerking op zijn rechtsgebied in Oost- en West-Vlaanderen. Een verfransende rol speelde de nabijheid van de taalgrens, en de aanwezigheid van een aantal Waalse gemeenten in het arrondissement, zoals in Kortrijk.

Het administratief taalgebruik vertoonde gelijkenis met dat van de rechtbanken. Er was een grote verscheidenheid, die gedeeltelijk wordt verklaard door geografische factoren. Na een eerste doorbraak van verfransing, die de uitdrukking was van de wil van de plaatselijke elites, bleef er een halve eeuw lang een verder doorsijpelen tengevolge van administratieve drukking van hogerhand, en ten gevolge van de ontwikkeling van onderwijs en economie, de toenemende mobiliteit enz.

De binnendiensten van de besturen van het rijk, de provincies en de meeste grote en middelgrote steden gebruikten het Frans. Zo ook die van vele landelijke gemeenten langs de taalgrens en rond de hoofdstad. De meeste dorpen en enkele kleine steden bleven zich in het Nederlands besturen. Maar er bestond niet alleen verschil in voertaal tussen de gemeenten, maar ook tussen de onderscheiden diensten binnen eenzelfde gemeente. De registers van de burgerlijke stand werden bijna overal in het Nederlands gehouden, zelfs in de provinciehoofdsteden; ofwel werden de akten opgesteld in de taal van de aangifte, wat een grote meerderheid van Nederlandstaligen opleverde. Dat houdt allicht verband met de vroegtijdige vernederlandsing van de burgerlijke stand, al vanaf 1814. De bevolkingsregisters, die bij de tienjaarlijkse volkstellingen werden opgesteld, werden ook op de meeste plaatsen in het Nederlands gehouden, maar met meer uitzonderingen dan de burgerlijke stand. Ook het bestuur van de kerkfabrieken gebeurde gewoonlijk in de volkstaal, vermoedelijk door de invloed van de geestelijkheid. De meest verfranste diensten waren de militie en de burgerwacht, in Antwerpen ook de politie.

De mededelingen aan het publiek gebeurden gewoonlijk in het Nederlands of in beide talen, tenzij men veronderstelde dat ze alleen de ontwikkelde klasse aanbelangden. De uitgaande correspondentie werd in het Nederlands gestuurd aan de meeste inwoners, maar veelal in het Frans aan de hogere overheden, en door de stadsbesturen in het Frans aan hun beampten en onderwijzers. Voor de meeste kleine en middelgrote gemeentebesturen was de verfransing het langzaam doordringen van het voorbeeld van hogerhand: van provinciegouverneurs en arrondissementscommissarissen, van briefwisseling uit ministeries, militaire of rechterlijke overheden, enz.

In 1840 zette de Vlaamse beweging een petitionnement op voor het behoud en herstel van de volkstaal in het onderwijs, de besturen en het gerecht. Het behaalde ongeveer 13000 handtekeningen, en bekwam een zekere ondersteuning

door de provincieraad van Antwerpen en in mindere mate door die van Oost-Vlaanderen. De regering verklaarde zoveel mogelijk rekening te zullen houden met de wens van de twee raden.²² Maar het petitionnement bracht geen terugkeer naar het Nederlands, slechts een vertraging in de voortschrijdende verfransing. Vanaf 1845, toen het *Bulletin officiel* werd vervangen door de *Moniteur belge*, werd de tekst van de wetten en besluiten niet meer vergezeld van hun Nederlandse vertaling. Die volgde pas na zekere tijd in de *Receuil des lois et arrêtés*.

De kracht om de tendens om te gooien zou de Vlaamse beweging pas verwerven wanneer ze een democratische inslag kreeg, en niet meer alleen voor de **nationale** taal ijverde, maar vooral voor de **volkstaal**. Dat gebeurde na de Europese revolutiegolf van 1848 en na een volgende democratische doorbraak rond 1860, met in Antwerpen de Meetingpartij. In 1866 riep de Antwerpse gemeenteraad het Nederlands uit tot de officiële taal van de stad, waarin alle eentalige stukken moesten gesteld worden. Dat werkte elders als voorbeeld. In 1872 besliste de Antwerpse provincieraad in dezelfde zin als de gemeenteraad. In 1873 bepaalde de eerste taalwet dat in de Vlaamse arrondissementen de gerechtelijke procedure in strafzaken zou verlopen in het Nederlands, tenzij de beschuldigde een Franstalige procedure verkoos.

De wet van 22 mei 1878 bepaalde dat in het Vlaamse land de rijksambtenaren hun mededelingen aan het publiek in het Nederlands of tweetalig moesten stellen, en dat ze in het Nederlands moesten corresponderen met gemeentebesturen en particulieren, tenzij die het Frans verkozen. Enkele weken nadat deze wet was uitgevaardigd, kwam de liberale regering-Frère-Orban aan de macht. In de archieven van gemeenten en arrondissementscommissariaten is niet te merken dat de wet onder het liberale bestuur tot 1884 een verandering meebracht. Dat wordt bevestigd door een grondig onderzoek van Jean-Marie Lermyte naar het administratieve taalgebruik in West-Vlaanderen destijds: de twee gouverneurs die de provincie bestuurden in deze periode, schreven slechts zes brieven in het Nederlands op de ongeveer 500 brieven over onderwijsaangelegenheden, die ze richtten aan de twintig gemeenten van het arrondissement Roeselare, hoewel ze wisten dat die het Nederlands verkozen; ze stuurden geen enkele circulaire in het Nederlands.²³

De wet begon uitwerking te krijgen nadat in juni 1884 een katholieke regering aan het bewind kwam. De correspondentie van de meeste arrondissementscommissariaten met de landelijke gemeenten werd in het Nederlands gevoerd, de

22. G. Lernout, *Het Vlaams petitionnement van 1840 en de reacties van de Belgische pers*, in: L. Wils (ed.), *De houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19de eeuw*, Heule, 1972, pp. 11-78 (*Standen en Landen*, jg. 59).

23. J.M. Lermyte, Het administratief taalgebruik in West-Vlaanderen 1878-1885, in: *Biekerf-Westvlaams Archief*, jg. 78, 1978, nr. 1-2, pp. 23-32.

gouverneurs, de ministeries en de verschillende rijksdiensten, zoals de spoorwegen, gingen stilaan de wet naleven. Ze werden daartoe aangespoord door flamingantische 'grievenscomités', zoals dat van het Brusselse Willemsfonds, en door een aantal ministeriële omzendbrieven.

Uit de archieven blijkt dat vanaf 1884 de strekking tot vernederlandsing van het interne bestuur van de gemeenten in een versnelling kwam. Dat gebeurde opnieuw door de grondwetsherziening die einde 1890 werd ingezet, en die zou leiden tot de invoering van het meervoudig algemeen mannenstemrecht. Al voordat op 1 januari 1896 de eerste gemeenteraden vergaderden die door heel de mannelijke bevolking gekozen waren, had Mechelen beslist om zijn administratie te vernederlandsen. Sint-Truiden en Hasselt volgden in 1896. Rond 1900-1910 werd het Nederlands uitsluitend of overwegend gebruikt in de grote meerderheid van de gemeenten. Maar het Frans stond op de voorrang in de grote steden behalve Antwerpen, in vele gemeenten dicht bij de taalgrens, en in verschillende arrondissementscommissariaten en provinciebesturen.

Wanneer Eline Vanhecke dus vaststelde dat in Willebroek sinds de jaren 1860 eentalig in het Nederlands werd genotuleerd, heeft ze geen *"zeer intrigerende resultaten"* behaald. En Roland Willemyns hoefde zich er niet over te verwonderen dat in Willebroek het Nederlands gebruikt werd *"ook tijdens de moeilijke Belgische beginperiode"*. Het is nodig dat de sociolinguïsten kennisnemen van het vele werk dat door historici werd en wordt verricht. Alleen zo kunnen ze zelf een nuttige bijdrage leveren.

Lode Wils (° 1929) is emeritus hoogleraar Nieuwste Geschiedenis aan de KULeuven. Hij is auteur van verscheidene studies over de Vlaamse en Groot-Nederlandse beweging en sinds 1981 redactielid van *Wetenschappelijke tijdingen*.